

SUOMENTAJAN JÄLKISANAT

Kant ihmisen kehittymisestä ja ihmislajin päämäärästä

Immanuel Kantin filosofia perustuu ihmisjärkeä ja sen rajoja koskevaan tutkimukseen, jota Kant kutsuu kritiikiksi. Hänen ajatteluaan pidetään abstraktina ja vaikeaselkoisena, ja sitä se perustaltaan onkin. Kant ei kuitenkaan ole arkielämästä vieraantunut ajattelija. Hänen filosofiansa vaikeaselkoisen perustan on tarkoitus palvella käytännön elämää, jossa ihminen käyttää järkeään. Kant ajattelee, että arkipäivän elämässä käyttämäämme järkeen pitää suhtautua kriittisesti. Hän on viime kädessä maanläheinen ajattelija, jonka teoreettinen ajattelu ankkuroituu arkipäivän elämään. Pääteoksessaan *Puhtaan järjen kritiikissä* (1781/1787) Kant käsittelee järjen teoreettista käyttöä ja pyrkii osoittamaan, että järjellämme on taipumus ylittää omat rajansa ja tehdä päätelmiä metafysiikkaa koskevista kysymyksistä, joista emme tosiasiassa voi tietää mitään. Tämä tutkimus osoittaa ihmisjärjen perusolemukseltaan epäluotettavaksi, kritiikkiä vaativaksi kyvyksi, sillä sekaantuessaan Jumalan olemassaoloon, sielun kuolemattomuutta ja ihmisen tahdon vapautta koskeviin kysymyksiin järki ajautuu Kantin mukaan sisäisiin ristiriitaisuuksiin. Kriittinen suhtautuminen järkeen on kuitenkin Kantin mukaan ulotettava myös käytännön elämään. Järki näet saa meidät kuvittelemaan, että voimme sen avulla tyydyttää tarpeemme ja löytää tiemme onneen. Tällaisilta kuvitelmilta pitää Kantin mukaan katkaista siivet. Hän ajattelee, että järjen todellinen tarkoitus ei ole yksilön menesty-

minen vaan ihmislajin yhteisöllisen elämän edellyttämä moraalisuus. Kant ajattelee, että järjen tarkoituksen ymmärtäminen on tärkeää, sillä järjen oikea käyttö antaa meille mahdollisuuden kehittää lajiamme kasvatuksen avulla.

Pedagogiikkaa käsitellessään Kant on ehkä käytännönläheisimmillään. Hänen ajatuksensa kasvatuksesta ovat silti kiinteästi yhteydessä teoreettiseen käsitykseen järjestä ja moraalista. Näissä jälkisanoina selvennän Kantin käsitystä ihmisen kehittymisestä kasvatuksen avulla kohti perimmäistä päämääräänsä hänen teoreettisen ajattelunsa valossa.

JÄRJEN TARKOITUS

Puhtaan järjen kritiikissä ja sitä seuranneessa *Käytännöllisen järjen kritiikissä* (1788) Kant käsittelee ankaran filosofisesti puhdasta järkeä sen spekulatiivisessa ja käytännöllisessä eli tahdonvapautta koskevassa käytössään. Näissä kirjoissa hän tarkastelee järkeä ihmisyksilön kykynä. Historiaa ja antropologiaa käsittelevissä teksteissään Kant täydentää tätä näkökulmaa tarkastelemalla ihmistä lajina, jolle luonto on antanut järjen. Tämä tarkastelu ei ole ristiriidassa hänen teoreettisen ajattelunsa kanssa, mutta teoreettiseen näkökulmaan verrattuna se on eri tason näkökulma ja tarjoaa aidosti erilaisen kuvan ihmisestä. Tästä käytännönläheisemmästä näkökulmasta katsoen ihmisen tahdon vapaus ilmenee tekoina toimiessamme osana luontoa. Ihmistä voi siis pitää käytännön toimissaan vapaana, vaikka teoreettisesta näkökulmasta tarkasteltuna vapaus onkin metafyyssinen ongelma ja vaikka tekojemme mahdollista vapautta ei Kantin mukaan voikaan havaita. Myös kaksi muuta metafysiikan peruskysymystä saavat näissä käytännönläheisemmissä teksteissä uuden näkökulman. Sivuttaen pohdinat Jumalan olemassaolosta Kant tarkastelee ihmistä luonnon luomuksena ja kuolevaisena eläimenä, jonka sielun mahdolli-

nen kuolemattomuus ei tässä viitekehyksessä ole olennaista. Riisuessaan näin metafysiikan hattunsa Kant tarkastelee ihmistä enemmän lajin kuin yksilön näkökulmasta, ja juuri tämä tekee hänen tarkastelustaan käytännönläheisen. Osana luontoa ihmisyksilö ei voi toivoa ikuista elämää, eikä hän voi yksinään kehittyä tiedollisesti tai moraalisesti kovinkaan pitkälle. Lajina ihminen sen sijaan voi pyrkiä kohti täydellisyyttä sukupolvien sarjassa, jossa edellisten sukupolvien kehittyminen luo pohjan jälkipolvien tiedolliselle ja moraaliselle edistymiselle.

Tämä käytännönläheinen näkökulma ihmislajiin on selvästi esillä myös Kantin pitämässä pedagogiikan luennoissa: niissä hän käsittelee ihmistä ainoana eläinlajina, joka voi kehittyä järjen ohjaamana.¹ Tarkastelun perustana on tässä käsitys, jonka mukaan luonnolla on täytynyt olla jokin tarkoitus sen antaessa ihmislajille järjen. Valistusajalle tyypilliseen tapaan Kant korostaa järjen merkitystä ihmisen kehittymisen edellytyksenä. Hän ei kuitenkaan pidä järjen kykyämme kovinkaan suuressa arvossa. Ihmisjärki on itsessään Kantin mukaan kömpelö ja puutteellinen kyky, sillä täydellinen äly, jollaiseksi voimme kuvitella Jumalan, ei Kantin käsityksen mukaan joutuisi nojautumaan käsitteisiin ja päätelmiin. Puutteellinen älymme on lisäksi kytkeytynyt aistimellisuuteemme ja on sitä kautta altis halujen ja tunteiden vaikutukselle. Järkeä ei siis ole syytä ihaila, vaan siihen on syytä suhtautua kriittisesti.

Ihmisjärjen puutteellisuus saa Kantin miettimään sen tarkoitusta. Jos järki ei ole hyvä kyky ihmisen selviytymistä ja menestymistä ajatellen, miksi luonto on ylipäänsä antanut meille järjen? Syynä ei voi pitää vaihtoehtojen puutetta, sillä Kant ajattelee, että vaisto olisi ihmisellekin järkeä parempi kyky sekä päämäärien että välineiden valinnassa. Jos järjellä siis on tarkoitus – ja Kant ajattelee, että sillä täytyy olla – tuon tarkoituksen on oltava jokin muu kuin selviämismme ja menestymisemme yksilöinä.

Kant pohtii tätä tarkoitusta yleistajuisuutta tavoittelevassa *Moraalin metafysiikan perustuksessa* (1785), jossa hän tarkastelee järkeä tarkoituksenmukaisuuden näkökulmasta. Kant ajattelee, että jos järki on kykynä vaistoa huonompi tyydyttämään tarpeemme ja pitämään meidät hengissä, sen varsinaisena tarkoituksena täytyy olla moraalisuuden turvaaminen.² Tätä käsitystä voi lähestyä luonnonvalinnan näkökulmasta. Kant ei tosin pyri selittämään moraalialue luonnonvalinnalla, mutta Charles Darwinin (1809–1882) tapaan hän ajattelee, että moraali on ihmislajin selviytymisen edellytys. Ihmisellä ei ole karvapeitettä eikä teräviä kynsiä tai hampaita. Pysyäkseen lämpimänä, saadaakseen ravintoa ja puolustautuakseen muilta eläimiltä ihmisen on fyysisesti avuttomana eläimenä kyettävä valmistamaan välineitä ja muokkaamaan ympäristöään pysyäkseen hengissä.³ Tämä ei onnistuisi ilman yhteistyötä, ja Kant ajattelee, että luonto on tarjonnut yhteistyölle edellytykset antamalla ihmiselle synnynnäisen taipumuksen oppia erottamaan oikea väärästä. Jos meillä ei olisi tätä kykyä, luontainen itsekkyytemme ja kykymme käyttää järkeä välineenä omien etujemme ajamiseen uhkaisi tehdä lajillemme välttämättömästä yhteistyöstä mahdotonta. Järjen tarkoituksena ei siis voi olla yksilön vaan lajin menestyminen.

Tämä ajatus ei ole Kantin aikalaisten keskuudessa poikkeuksellinen. Esimerkiksi klassisen taloustieteen perustajana pidetty Adam Smith (1723–1790) ajattelee, että ihminen voi selviytyä vain yhteisön jäsenenä ja että luonnon on täytynyt antaa ihmiselle käsitys oikeudesta tai oikeudenmukaisuudesta, jotta ihmisten muodostama yhteisö ei tuhoutuisi.⁴ Poikkeuksellista Kantin näkemyksessä on kuitenkin se, että hän ajattelee luonnon turvanneen ihmisyksilöiden välisen yhteistyön järjen avulla ja että kyky toimia moraalisesti yhteisön jäsenenä on luonnon varsinaisen tarkoitus sille, että se on antanut ihmiselle järjen.

Kantin käsitys moraalitietoisuutemme synnystä perustuu hänen tietoteoriaansa. Kant ei ole sen enempää empiristi kuin rationalistikaan. Hän ei siis ajattele, että kaikki tietomme olisi peräisin aisteista, mutta hän ei myöskään hyväksy käsitystä, että meillä olisi synnynnäistä tietoa. Tietoteoriassaan Kant pyrkii löytämään uuden tien empirismin ja rationalismin välis-
tä väittämällä, että kaikki tietomme edellyttää ajattelukyvyyn ja aistimellisuuden yhteistoimintaa. *Puhtaan järjen kritiikin* tulos järjen soveltumattomuudesta metafyysisiin spekulatioihin perustuu juuri tähän ajatukseen. Koska järkemme on kytkeytynyt aistimellisuuteen, siitä tulee hyödytön ja petollinen kyky, jos sen käyttö yritetään väkisin irrottaa aistimellisuudesta.

Kant ajattelee, että ihmisen ajattelukyky – ja siten järki – on kytkeytynyt mielen aistimelliseen kykyyn, jonka avulla ihminen on paitsi ulkoisesta todellisuudesta tietoinen, havaitseva ja kokeva eläin myös tunteva olento. Tähän teoreettiseen käsitykseen tukeutuen Kant ajattelee, että perustava moraalitietoisuutemme syntyy järjen aiheuttamasta moraalitunteesta. Hänen mukaansa moraalin alkulähde on järjessä, mutta järki ei kerro meille ensisijaisesti päättelyn perusteella, mikä on oikein ja mikä väärin. Tämä onkin uskottava ajatus. Lajin selviytymistä ajatellen päättelyyn perustuva moraalikäsitusten synty tapa olisi epäilemättä epätarkoituksenmukainen. Lajimme on täytynyt kyetä yhteistyöhön hyvin alhaisellakin sivistyksen tasolla, jolloin päättelyyn perustuvat moraalikäsitukset tuskin olisivat auttaneet lajiamme toimimaan yhdessä.

Moraalitietoisuuden syntyä koskevalla teoreettisella taustalla on ratkaiseva merkitys Kantin kasvatuskäsitykselle. Hän pyrkii teoreettisen filosofiansa perusteella löytämään uudenlaisen selityksen paitsi järjen kehittymiselle ja toiminnalle myös sen merkitykselle ihmisen elämässä. Tämä selitys kattaa sekä järjen kognitiivisen että moraalisen toiminnan, ja se perustuu käsitykseen, jonka mukaan järki eli päätelmien tekemisen kyky kehittyy luonnon meihin istuttamista iduista, jotka kehittyvät

lapsen ollessa aistiensa välityksellä vuorovaikutuksessa ympäröivän luonnon kanssa. Tämä käsitys toimii taustana pedagogiikan luennoissa esitetylle ajatukselle, että ihmisen on kehitettävä itsessään olevia ihmisyyden ituja.

Käsitys järjen kehittymisestä liittyy Kantin ajattelussa laajempaan käsitykseen luonnossa tapahtuvasta kehityksestä. Kant oli paitsi filosofi myös luonnontieteilijä. Hänen merkittävien saavutuksensa luonnontieteilijänä on aurinkokunnan syntyä koskeva nebulaarihypoteesi, jonka mukaan aurinkokunnan planeetat ovat kehittyneet tähtienvälisestä pölystä tiivistymällä. Kant siis ymmärsi, että elämän edellytykset tarjoava planeettamme jo itsessään on elottomassa luonnossa tapahtuneen kehityksen tulos. Ruumiimme materia on Kantin mukaan peräisin muinaisesta tähtienvälisestä materiasta, ja jollain meille tuntemattomalla tavalla tämä materia on muodostunut meissä eläväksi olennoksi, joka aikanaan hajoaa taas osaksi elotonta luontoa. Luonnossa ihmisyksilö tuhoutuu mutta ihmislajin Kant ajattelee olevan kuulematon.⁵ Tosin väitettä ihmislajin kuulematomuudesta ei ehkä pidä ottaa aivan kirjaimellisesti. Kantin on kerrottu sanoneen pedagogiikan luennoillaan, että ihmislaji voi säilyä niin kauan kuin planeettamme on olemassa.⁶

Ihmislajin erityispiirteenä on Kantin mukaan kyky kehittyä itse järjen ohjaamana. Eläinlajeilla täytyy selviytyäkseen olla jokin toiminnan periaatteiden lähde. Muilla eläinlajeilla se on Kantin mukaan sisäsyntyinen vaisto. Ihmisen toimintaa sen sijaan ohjaa järki, joskin eläimellisiin haluihin yhdistyneenä. Ratkaiseva ero vaiston ja järjen välillä on se, että järjen ohjaamana ihminen voi itse kehittää toimintaansa sekä yksilönä että lajina. Tämä kehittyminen edellyttää kuitenkin sisäsyntyisiä ituja tai aiheita, jotka kehittyvät yksilön ulkoa tulevan vaikutuksen antamasta sysäyksestä.

Koska järki ei toimi niin kuin vaisto, se tarvitsee opastusta, harjaannusta, yrityksiä ja erehdyksiä edistyäkseen vähitellen täyteen potentiaaliinsa. Tämä täydellistyminen ei voi kuiten-

kaan onnistua yksilön elämän aikana, vaan kehitys edellyttää tietojen ja taitojen siirtämistä sukupolvelta toiselle. Yleisen historian ideaa käsittelevässä lehtiartikkelissaan ”Idee zu einer allgemeinen Geschichte in Weltbürgerlicher Absicht” (1784) Kant kirjoittaa tästä kehittymisestä:

Järki ei toimi vaiston tavoin vaan tarvitsee kokeita, harjoituksia ja opetusta edetäkseen vähitellen yhdeltä oivaltamisen tasolta seuraavalle. Niinpä jokaisen ihmisen pitäisi elää suunnattoman kauan oppiakseen, miten hän voisi saada kaikki luontaiset taipumuksensa täysimääräiseen käyttöön. Jos luonto on määrännyt hänen elämänsä lyhyeksi (kuten se on tosiasiaa tehnyt), niin ihminen tarvitsee kenties lukemattomien sukupolvien sarjan, jossa kukin sukupolvi jättää perinnöksi valituksensa niin, että lajimme idut lopulta kehittyvät täysin sen tarkoitusta vastaavaksi.⁷

Ihmisyyden itujen kehittäminen on Kantin mukaan lajimme päämäärä. Järjen moraalisen käytön ja sen myötä lajin yhteistyön kehittyminen edellyttää kasvatusta, ja se voi saavuttaa päätepisteensä vain lajin tasolla, ei yksilön. Järjen tarkoitus suhteutuu näin ollen lajin päämäärään eikä yksilön pyrkimyksiin.

Ihmisyyden iduissa on siis kyse sisäsyntyisistä tiedon ja toiminnan kehittymättömistä tekijöistä. Kant ei ota kantaa siihen, minkälainen tieteellinen selitys meissä oleville synnynnäisille iduille tulisi antaa. Sellainen ei Kantille ole olennaista. Hänen ajattelunsa liikkuu tasolla, jolla olennaista on ajatus järjen kehittämisen välttämättömyydestä. Esittelen seuraavaksi lyhyesti Kantin käsitystä järjen kehityksestä ihmisyksilössä selventääkseni hänen käsitystään järjen tarkoituksesta ihmislajin päämäärän tavoittelussa.

JÄRJEN KEHITTYMINEN KOGNITIIVISENA JA MORAALISENA KYKYNÄ

Järki on Kantin mukaan paitsi päättelyn myös periaatteiden kyky.⁸ Kantin ajatus järjestä periaatteiden kykynä perustuu teorialle ihmismielen rakenteesta. Kantin mukaan luonto ei ole antanut mielen kykyjä valmiina kykyinä niin, että ihminen pystyisi heti synnyttyään havaitsemaan ympäristöään tai ajattelemaan ja tekemään päätelmiä. Ihmisen ymmärrys ja järki eroavat näin vaistoista, jotka luonto on antanut eläimille. Luonto on antanut meille järjen kykynä, jonka täytyy kehittyä ja jota ihmisen täytyy itse kehittää.

Tätä käsitystä järjen muodostumisesta voi kutsua epigeneettiseksi. Kant ajattelee, että ymmärryksen peruskäsitteet ja aistimellisuuden muodot (eli avaruus ja aika) eivät ole mielesämme valmiina vaan vaativat kehittymistä. *Puhtaan järjen kriitikkissä* Kant esittää teoreettiset perustelunsa sille, miksi meillä ei ole lainkaan synnynnäistä tietoa tai synnynnäisiä käsitteitä vaan ainoastaan synnynnäiset valmiudet kokemuksesta riippumattomien *a priori* -käsitteiden hankkimiselle.⁹ Nämä idut tai aiheet alkavat luontaisesti kehittyä ihmisyksilössä, kun mieli vastaanottaa aistimellisen kykynsä avulla ärsykeitä ulkopuoleltaan.

Pedagogiikan luennoissa Kant lähestyy tätä aihetta käytännön näkökulmasta. Hän toteaa, että lapsen aistit ovat vastasyntyneenä niin kehittymättömät, ettei hän vielä pysty näkökykynsä avulla erottamaan havainnon kohteita toisistaan. Vastasyntyneellä lapsella ei siis ole vielä edes kykyä havaita avaruudellisia muotoja. Hänen kognitiivisten kykyjensä on kehityttävä, jotta hän voisi ensin tulla tietoiseksi havainnon kohteista ja myöhemmin itsestään ajattelijana, joka on erillinen havainnon kohteista. Kant ajattelee, että vasta tällaisen itsetietoisuuden saavutettuaan ihminen on kognitiivisesti muita eläimiä kehittyneempi.

Tämä perustava kognitiivinen kehitys tapahtuu Kantin mukaan lapsessa luonnostaan hänen kognitiivisten kykyjensä aktiivisuuden myötä. Kehittymisen alkulähde on siis lapsessa itsessään, mutta kognitiivinen kehittyminen riippuu myös lapsen kasvuympäristöstä. Edes kykymme käyttää aistejamme ei kehity Kantin mukaan samanlaiseksi kaikissa olosuhteissa, joten lapsen kehittymiseen on mahdollista vaikuttaa kasvatuksella. Kantin käsitystä lapsen kognitiivisesta kehityksestä kuvaa hyvin se, että hän ajattelee lapsen aistien kehittyvän parhaiten ilman apuvälineitä ja suorassa vuorovaikutuksessa luonnon kanssa. Tämä aistimellisuuteen perustuva tuttuus luonnon kanssa toimii myöhemmässä kehityksessä pohjana luonnon lainalaisuuksien käsitteelliselle ymmärtämiselle.

Myös käsityksemme oikeasta ja väärästä syntyy Kantin mukaan ajattelukyvyn ja aistimellisuuden yhteistoiminnan tuloksena. Kun lapsen kognitiiviset kyvyt ovat jo kehittyneet itsetietoisuuden edellyttämälle tasolle, hän on valmis kehittymään moraaliseksi toimijaksi. Tällöin hän pystyy erottamaan paitsi havainnon kohteet toisistaan ja itsensä näistä kohteista myös oikean toiminnan väärästä. Tämänkin erottelun lapsi oppii aluksi aistimellisuutensa välityksellä, mutta sen perusta on erilainen kuin havaintokyvyn kehittämisessä. Käsityksemme oikeasta ja väärästä saavat näet alkunsa järjen vaikutuksesta tunteisiimme.

Kant ajattelee, että moraalitietoisuuden täytyy syntyä tunteiden välityksellä, koska moraalialia ei voi aistein havaita. *Puh-taan järjen kritiikissä* Kant toteaaakin, että oikeuden käsite ei voi lainkaan ilmetä meille. Filosofian kielellä ilmaistuna tämä tarkoittaa, että oikeuden käsite on *a priori* -käsite. Myös luonnontieteen perustavat käsitteet, kuten kausaaliiteetin eli syyn ja vaikutuksen käsite, ovat Kantin mukaan alkuperältään apriorisia. Koska meillä ei Kantin mukaan ole lainkaan synnynnäisiä käsitteitä, *a priori* -käsitteiden alkuperä on luonnon ajattelukykyymme istuttamissa iduissa, joista ne kehittyvät käsitteiksi

aistien välittämässä vuorovaikutuksessa luonnon kanssa. Käsitteellisen moraalitietoisuuden kehittyminen eroaa kuitenkin luonnon käsitteellisestä ymmärtämisestä juuri siksi, että moraalikäsitteet eivät voi ilmetä meille. Luonnossa, fyysisenä luontona, ei siis Kantin mukaan ole oikeaa tai väärää. Eläinten toiminta on vaistonvaraista eikä kuulu moraalin piiriin, sillä Kant ajattelee, että kaikki luonnon tapahtumat ovat välttämättä kauseliteetin käsitteen mukaisia. Kun kissa tappaa hiiren, kissan toiminta perustuu ärsykkeeseen, joka herättää kissassa vaistomaisen saalistusreaktion. Tässä tapahtumassa ei Kantin mukaan ole kuitenkaan mitään oikeaa tai väärää, jonka voisimme havaita.

Emme siis voi tulla tietoiseksi moraalista aistien välityksellä sinänsä mutta kylläkin järjen meissä aiheuttamien tunteiden välityksellä. Niinpä Kant ajattelee, että tavallinen ihminen ymmärtää varsin hyvin, mikä on oikein ja mikä väärin, vaikka hän ei olisi koskaan asiaa pohtinut ja vaikka hän ei osaisi tarkemmin selittää, mihin hänen käsityksensä perustuu. Tämä vastaa hyvin arkikokemustamme moraalikäsitteistämme synnystä. Vääryys ja epäoikeudenmukaisuus herättävät meissä tunteita, jotka voivat olla jopa niin voimakkaita, että voimme fyysisesti pahoin. Kant ei siis pyri kiistämään tunteiden osuutta moraalitietoisuudessamme. Ensisijainen kosketuksemme moraaliin on tunnepohjainen eikä käsitteellinen, vaikka itse moraali perustuukin järkeen. Moraali kumpuaa luonnon meihin istuttamista ihmisyden iduista.

Koska moraalitietoisuutemme on sekoittunut tunteisiin, se on Kantin mukaan aluksi epäselvää. Voi ajatella, että tällainen luontainen moraalitaju on riittävän hyvin turvannut alkukantaisen ihmisyyden säilymistä, sillä pienissä yhteisöissä ihmisten välinen vuorovaikutus oli välitöntä. Eri ihmisten tehtävät yhteisön jäseninä eivät olleet eriytyneet monimutkaisiksi, ja vuorovaikutus tapahtui tilanteissa, joissa toiset ihmiset olivat suoraan aistein havaittavissa. Silloin myös moraalitunteilla oli

mahdollisuus välittömästi ohjata ihmisten käyttäytymistä ja yhteisön sisäistä vuorovaikutusta. Kantin aikakauden yhteiskunta oli kuitenkin jo muuttunut kasvottomammaksi. Yhteiskunnalliset tehtävät olivat eriytyneet, ja teollinen vallankumous oli ottamassa ensiaskeleitaan. Ihmisen oli kasvettava paitsi osaksi lähipiiriään myös kansalaiseksi, jolla on sekä yhteiskunnallisia oikeuksia että velvollisuuksia. Lapsen oli kasvettava täyttämään kansalaisen tehtävät sekä opittava toimimaan työnjaoltaan ja valtasuhteiltaan monimutkaisen yhteiskunnan jäsenenä. Tällaisessa tehtäviltään eriytyneessä yhteiskunnassa ihmisten on alistuttava toisten päätöksille, jolloin he eivät voi käyttää omaa järkeään toimintansa määrittämiseen. Vastaavasti määräävässä asemassa oleva kansalainen käyttää omaa järkeään muiden puolesta ja muita ihmisiä välineinä. Tällainen asetelma on omiaan aiheuttamaan yhteiskunnallisia ristiriitoja. Luonnon tarjoama alkukantainen moraalitietoisuus ei tällöin enää riitä pitämään yhteiskuntaa yhtenäisenä. Ihmisen on kehityttävä moraalisena toimijana, jotta järjen käytöstä tulisi yhteistä.

JÄRKI JA IHMISLAJIN PÄÄMÄÄRÄ

Siirtyminen moraalikasvatuksen aikaan on Kantin mukaan välttämätön tehtävä ja ihmisen velvollisuus. Moraalisen kehittymisen tehtävä on ratkaiseva ihmislajin päämäärän tavoittelussa, sillä yhteiskunnan vakaus ja yhteiskuntien välinen rauha edellyttävät sitä. Kant ajattelee, että onnistuakseen tässä tehtävässä ihmiskunnan on edistytävä sekä tiedollisesti että käytännössä. Tiedollinen edistyminen moraalilain ymmärtämisessä on Kantin mukaan mahdollista, koska käsitteellisesti epäselvä ja tunteisiin kietoutunut moraalitietoisuutemme perustuu järkeen. Voimme siis selvittää järkiperaisesti, mitkä toiminnan periaatteet ovat moraalisia. Moraalitietoisuutemme kehittämistä voi verrata luonnon lainalaisuuksia koskevan ym-

määrityksen kehittämiseen. Kantin aikana ihmiskunta oli vasta ottanut ensimmäiset askeleensa luonnonlakien teoreettisessa ymmärtämisessä, mutta silti ihminen oli aiemminkin osannut valmistaa työkaluja ja muokata ympäristöään omaksi hyödykseen. Luonnon lainalaisuuksien epäselvä ja ei-käsitteellinen ymmärtäminen on pohjana kaikelle välineiden käytölle ja siten alkukantaisimmallekin ihmistoiminnalle. Samalla tavoin epäselvä ja ei-käsitteellinen moraalilain ymmärtäminen on Kantin mukaan pohja kaikelle ihmisten väliselle yhteistyölle. Käytännön edistyminen moraalikasvatuksessa puolestaan on teoreettista edistymistä vaikeampi tehtävä, sillä moraaliperiaatteiden omaksuminen toimintaa ohjaaviksi motiiveiksi sekä yksityisessä että yhteiskunnallisessa elämässä edellyttää kansalaisten kehittymistä kasvattajina. Pedagogiikan luennoissaan Kant toteaaakin, että kasvatusta on suurin ja vaikein tehtävä, joka ihmiselle voidaan antaa.

Mikä tekee kasvatustehtävästä niin vaikean? Kant ajattelee vaikeuden johtuvan siitä, että luonto ei ole antanut meille vaistoa ohjaamaan kasvatusta. Joudumme siis kasvatustaitoa kehittäessämme turvautumaan järkeen. Tämä tehtävä on kuitenkin luonteeltaan erilainen kuin itse moraalin tutkimisen tiedollinen tehtävä. Moraaliperiaatteita on mahdollista selvittää tutkimalla meistä jokaisesta löytyvää kykyä määrätä omaa tahtoamme moraalisesti. Tiedollisen tehtävän ratkaisu perustuu siis oman käytännöllisen järkemme tutkimiseen. Vaikka tehtävää ei aivan helpoksi voikaan sanoa, sen toteuttaminen on kuitenkin periaatteessa mahdollista yksittäiselle ihmiselle. Kant näet ajattelee, että löydämme moraalilain idean – eli järjenkäsitteen – omasta itsestämme ja että olemme tästä ideasta välittömästi tietoisia. Moraalikasvatuksen kehittämisessä tätä etua ei ole, sillä se koskee koko ihmislaajaa. Tämän vuoksi oikeiden kasvatuseriaatteiden löytäminen edellyttää kasvatuksen idean muodostamista. Emme ole tästä ideasta välittömästi tietoisia, eikä sen muodostaminen onnistu ihmiseltä yksin,

vaan se edellyttää lajiltamme yhteistyötä. Oikean kasvatuskäsitteksen löytäminen onkin yhteistä järjen käyttöä edellyttävä tehtävä, jota kuvaa edellä lainaamani Kantin luonnehdinta järjen toiminnasta: ”Järki ei toimi vaiston tavoin vaan tarvitsee kokeita, harjoituksia ja opetusta edetäkseen vähitellen yhdeltä oivaltamisen tasolta seuraavalle.”

Luonnon tarjoama kehittymisen mahdollisuus ja sen mukanaan tuoma ihmisen itsensä ja seuraavien sukupolvien kehittämisen velvollisuus erottavat Kantin mukaan ihmisen muista eläimistä. Hän ei ajattele, että järki sinänsä nostaisi ihmislajin muun luonnon yläpuolelle. Ihminen on osa luontoa, sen lainalaisuuksista ja rajoitteista riippuvainen. Ihmisellä on kuitenkin mahdollisuus lajina kohottaa itsensä muun luonnon ja oman eläimellisyytensä yläpuolelle. Tämä edellyttää, että hän oppii ymmärtämään oman järkensä rajat ja käyttämään järkeään oikein. Ihmisen mahdollinen kohottautuminen rationaalisesti toimivaksi eläimeksi on ihmisen lajityypillinen tehtävä, ja siinä onnistuminen on hänestä itsestään kiinni. Kant kirjoittaa:

Luonto on halunnut, että ihmisen on luotava täysin omasta itsestään kaikki se, mikä ylittää hänen eläimellisen olemisensa mekaanisen ohjautumisen, ja ettei hän pääse osalliseksi mistään muusta onnellisuudesta tai täydellisyydestä kuin siitä, minkä hän itse hankkii omalla järjellään ilman vaistoa.¹⁰

Eläimellistä vaistoa Kant ajattelee vieraaseen järkeen perustuvana toimintaperiaatteena. Yhdyskuntia muodostavien eläinten, kuten joidenkin mehiläislajien, yhteistoimintaa voi ajatella ennalta säädettynä harmoniana.¹¹ Kant ei ota tässäkään kantaa siihen, miten luonto on tämän harmonisen yhteistyön saanut aikaan. Nykykäsityksen mukaan se on tapahtunut lajin kehityksen myötä. Kukin yksilö toimii sisäsyntyisen toiminnan periaatteen eli vaiston ajamana yhteisön hyväksi olematta täs-

tä tietoinen. Pedagogiikan luennoissaan Kant toteaaakin, että eläimet toteuttavat oman päämääränsä ”itsestään ja sitä tunte-matta”. Ihmisellä ei kuitenkaan ole samanlaista etua. Lajimme yhteistyö ei perustu vaistoon, vaan meidän on itse pyrittävä saa-vuttamaan päämäärämme käyttämällä järkeämme oikein.

Kant tarjoaa ajattelutapamme kehittämiseen kolme taval-lisen ihmisen ymmärtämää periaatetta. Ensinnäkin valistua-kseen ihmisen on ajateltava itsenäisesti ilman ennakkoluuloja. Toiseksi, tullakseen laajakatseiseksi hänen on ajateltava itsensä muiden asemaan. Kolmanneksi, yhdistäen kaksi edellistä pe-riaatetta hänen on ajateltava järjellään johdonmukaisesti. Jos ihminen pystyisi noudattamaan näitä periaatteita, hän olisi saa-vuttanut viisauden, jolla Kant tarkoittaa järjen ”lainmukaisesti täydellistä” eli moraalista käytännöllistä käyttöä.¹²

IHMISLAJIN KOHTALO

Kasvatuksen tavoite on siis kehittää ihmislajia kohti viisauden tilaa. Ajatellessaan ihmislajin kehittymistä kohti päämääränsä Kantin katse oli kaukana tulevaisuudessa. Hänellä ei ollut har-haluuloa ihmisen päämäärän pikaisesta saavuttamisesta, sillä hän ajatteli kehityksen vievän ihmiskunnalta tuhansia vuosia. Lukiessamme hänen ajatuksiaan nyt 2000-luvulla meillä on takanamme pieni osa tätä matkaa. Sen aikana ihmiskunta on ottanut merkittäviä askeleita Kantin viitoittaman yhteistyön suuntaan. Kansainliiton ja sitä seuranneen Yhdistyneiden kan-sakuntien perustaminen sekä ihmisoikeuksien yleismaailmal-linen julistus 1900-luvulla ovat esimerkkejä tästä. Kehityksen vastapainona tapahtumien kulkuun on kuulunut myös väkival-taa. Näin Kant selvästi odottikin käyvän. Kehityksessä ei voida välttyä yhteiskunnallisten ristiriitojen ja sotien kausilta.

Kant ei kuitenkaan voinut ennustaa sellaista teknologista kehitystä, jonka seurauksena järjen välineellinen käyttö voisi

uhata koko lajin olemassaoloa joko valtioiden välisen sodan tai ihmiselämän aiheuttamien ympäristövaikutusten kautta. Kantin näköpiirissä ei ollut sellaista uhkaa, joka olisi uhannut koko ihmislajin olemassaoloa. Epidemiat ja luonnonmullistukset uhkasivat ihmisiä paikallisesti, mutta Kantilla ei ollut perusteita ajatella, että ne olisivat uhanneet koko lajin olemassaoloa. Ihmisyhteisön sisäisten ristiriitojen ja sotien hän taas saattoi odottaa pahimmillaan johtavan yhteisöjen taantumiseen mutta ei koko lajin tuhoutumiseen. Kantin ajattelun mukaan taantuminen johtaisi huonoimmassa tapauksessa alkukantaisiin yhteisöihin, joissa luontainen moraalitaju takaisi jälleen yhteistyön onnistumisen ja siten lajin säilymisen. Kantin jälkeinen tiedollinen ja teknologinen kehitys on siis tuonut mukanaan odottamattoman uhan. On mahdollista, että ihmislaji tuhoaa itsensä välineellisellä järjen käytöllään ennen kuin ehtii saavuttaa riittävän viisauden kehittämiensä välineiden hallitsemiseen.

Vaikka Kant ei voinut aavistaa tätä uhkaa, on verrattain helppoa selvittää, minkälaisia ratkaisuja hän etsisi sen torjumiseksi. Kantin tavoitteena on selvittää, miten ihmisen itsetietoisuuden synnyttämä vapaus ja rationaalisuus voidaan sovittaa yhteen ihmisen luontaisen itsekkyyden kanssa. Tämä aihepiiri toimii perustana talouden teoreettiselle ymmärtämiselle, joka otti Kantin aikana ensimmäisiä askeleitaan. Kant ei ole varsinaisesti talusteoreetikko, mutta hän on selvästi tietoinen itsekkyyden, vapauden ja rationaalisuuden merkityksestä talouden teoreettisessa ymmärtämisessä. Hänen perusajatuksensa on selvä. Hän ajattelee, että sekä valtioiden sisäinen että kansainvälinen yhteistyö pitää ymmärtää sellaisena ihmisen toiminnan alueena, joka ”ylittää hänen eläimellisen olemisensa mekaanisen ohjautumisen”. Ihmisen itsekkyyden etuna on Kantin mukaan se, että itsekkyyden aiheuttama kilpailu sysää yhteiskunnallisen kehityksen liikkeelle. Yhteiskunta ei kuitenkaan voi toimia pelkästään mekanistisesti yksilöiden itsekkyyden ajamana, koska itsekkyyys ajaa sen sisäisiin ristiriitoihin. Ihmisellä on järki juuri

siksi, että ihmisyyhteisö voisi vastata *yksilöidensä* itsekkyyteen *yhteisöllisellä* rationaalisuudella. Järkeä tulisi siis ajatella jonkinlaisena lajivaistona, jonka tarkoituksena on tarjota toiminnan periaatteet lajille, kun taas vaiston tarkoituksena on tarjota toiminnan periaatteet yksilölle.

Kantin ajatukset ihmisen kehittymisestä ulottuvatkin lasten kasvatuksen lisäksi aikuiskasvatukseen ja yhteiskuntatieteiden, erityisesti taloustieteen piiriin. Kant tarkoittaa vapaudella ihmisen kykyä irtautua eläimellisestä itsekkyydestään. Talousteoria, joka olettaa ihmisen itsekkääksi, ei Kantin ajattelun valossa sovi yhteen ihmisen kehittymisen kanssa vaan katsoo taaksepäin.¹³ Soveltaessamme Kantin ajattelua nykypäivään voimme todeta, että kasvatuksen teoreettisen ymmärtämisen lisäksi tieteen on kehityttävä myös talouden teoreettisessa ymmärtämisessä, jotta talouden rakenteet sekä yhteiskuntien sisällä että valtioiden välillä voitaisiin suunnitella rationaalisiksi. Tieteessä on uskallettava ajatella itsenäisesti ilman ennakkoluuloja ja tultava tietoiseksi siitä, että ihmisellä on päämäärä ja velvollisuus tavoitella rationaalisuutta toiminnassaan. Ihmisen rationaalisen toiminnan kriteerinä on se, kuinka hän ottaa muut ihmiset ja tulevat sukupolvet huomioon omassa toiminnassaan.

Saksan sana *Bestimmung*, jonka olen suomentanut sanalla ”päämäärä”, voi tarkoittaa myös kohtaloa tai kutsumusta. ”Kohtalo” ei tässä yhteydessä olisi hyvä suomennos, koska Kantin mukaan ihmisen kehittymiseen kuuluu tavoittelu ja pyrkiminen. Asia ei kuitenkaan ole aivan yksioikoinen, koska ihminen voi Kantin mukaan kehittyä olematta tietoinen kehityksensä päämäärästä. Tällaisessa tilassa Kant nähtävästi ajatteli ihmiskunnan olevankin. Kant kirjoittaa ihmiskunnan tilasta esimerkiksi näin:

Ihmiset eivät toimi hankkeissaan pelkästään vaistonsa varassa, kuten eläimet, mutta eivät myöskään kokonaisuudessaan järkevän maailmankansalaisen tavoin sovit-

tua suunnitelmaa noudattaen. – – Ei voi olla tuntematta tiettyä suuttumusta katsoessaan heidän toimiaan maailman suurella näyttämöllä ja huomattessaan siellä täällä yksittäisiä merkkejä viisaudesta, kun kaikki lopulta on kudottu yhteen typeryydestä, lapsellisesta itserakkaudesta ja usein myös lapsellisesta ilkeydestä ja tuhoamisvimasta. Silloin ei lopulta tiedä, mitä tästä lajistamme, joka kuvittelee olevansa niin etuoikeutettu, pitäisi ajatella.¹⁴

Ihmiskunta voi Kantin mukaan nousta tästä tilasta vain tiedostamalla, että ihmislajin kohtalo on sen omissa käsissä. Lajimme voi kehittyä kohti viisautta, taantua takaisin alkukantaiseen luonnontilaan tai tuhota itsensä. Vain yhtä näistä mahdollisista kohtaloista voi pitää ihmislajin päämääränä.

SUOMENTAJAN JÄLKISANAT

1. Kant piti ihmistä ainoana eläinlajina, jolla on järki, mutta nykytiedon valossa hän varmastikin toteaisi erehtyneensä. Olennaista lajin kehittymiselle ja kasvatukselle on se, että järjen on yhdistyttävä eläimessä fyysisiin ominaisuuksiin, jotka tekevät mahdolliseksi tiedon välittämisen ja säilömiseen sekä ympäristön muokkaamisen. Ihminen on tämän yhdistelmän suhteen ainutlaatuinen eläin.
2. Kant 2014, 36–38 (Ak. 4:395–397). Merkintä ”Ak.” viittaa Preussin tiedeakatemian toimittaman, Kantin kirjoitusten niin sanotun akatemialaitoksen niteeseen ja sivuun; *Gesammelte Schriften* 1–29. Berliini: Georg Reimer & Walter de Gruyter.
3. Ks. Ak. 8:19. Toisaalla Kant kuvaa ihmistä myös taitavaksi ja vahvaksi eläimeksi (Ak. 25:675), mutta hän puhuu silloin ihmisestä, joka pystyy valmistamaan ja käyttämään välineitä käsillään.
4. Ks. Smith 2003, 100.
5. Ak. 8:20.
6. Ak. 25:696.
7. Ak. 8:19.
8. Nämä luonnehdinnat eivät ole toisistaan erillisiä, vaan päättely perustuu Kantin mukaan periaatteisiin. Ks. Kant 2013, 216 (A300/B357).
9. Ymmärryksen perustavia *a priori* -käsitteitä Kant kutsuu kategorioiksi. Näiden lisäksi aistimelliset ajan ja avaruuden muodot ovat Kantin mukaan apriorisia, ja hän kutsuu niitä puhtaiksi eli kaikesta empiirisestä vapaiksi intuitioiksi.
10. Ak. 8:19.
11. Ennalta säädetty harmonia oli Gottfried Wilhelm Leibnizin (1646–1716) ratkaisu fyysisen vuorovaikutuksen ongelmaan. Sen mukaan substanssien välillä ei ole todellista vuorovaikutusta, vaan kaikki muutos substansseissa tapahtuu sisäsyntyisesti sopien yhteen muissa substansseissa tapahtuvan muutoksen kanssa Jumalan säätämän harmonian mukaisesti.
12. Ak 7:200. Ks myös Kant 2018, 220–223 (Ak. 5:293–296).
13. Kuten huomasimme, myöskään Adam Smith ei pitänyt ihmistä perusolemukseltaan täysin itsekkäänä.
14. Ak. 8:17–18.